

УДК 930[(477:=411):329.7ОУН-УПА]“19/20”

Яна ПРИМАЧЕНКО

ОУН І УПА VS ГОЛОКОСТ: “ВІЙНИ ПАМ’ЯТІ” В СУЧАСНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРІОПИСАННЯ

Проаналізовано сучасний соціокультурний контекст української історіографії. Розглянуто конфлікт пам’яті про Другу світову війну та місце історії Організації українських націоналістів (ОУН) й Української повстанської армії (УПА) в ньому. Окреслено останні тенденції європейської та пострадянської політики пам’яті про Другу світову війну.

Ключові слова: політика пам’яті, Друга світова війна, Голокост, ОУН, УПА, наратив, ідентичність.

Сучасна історіографія Центрально-Східної Європи з її транснаціональними підходами залишає все менше простору для національних наративів. Особливо болісно це сприймається в таких країнах, як Україна, де конструювання, а радше відродження, національного наративу відбулося лише наприкінці ХХ ст., а непослідовність державної політики пам’яті продовжує породжувати гострі академічні, суспільні та політичні дискусії, штучно розділяючи українське суспільство.

Центральною темою цих дискусій залишається історія Другої світової війни. Інтерпретація її подій – досі головний соціокультурний маркер самоідентифікації українських громадян. Така ситуація спричинена прикордонним положенням українського суспільства, яке в період Другої світової війни зазнало докорінних демографічних й етнічних трансформацій, пов’язаних як із нацистською політикою “остаточного вирішення”, так із прагненням Сталіна вберегти СРСР від іноземного іредентизму через творення етнічно гомогенної смуги вздовж його західних кордонів¹. Як слушно зазначив український історик В. Гриневич, Україна у Другій світовій війні відіграла багато ролей: “... вона жертва сталінської та гітлерівської окупації; вона країна опору двом тоталітаризмам; вона «колаборант»; вона країна-переможець і засновниця ООН; вона вдруге програла боротьбу за незалежність і національну державність”². Очевидно, такий “воєнний спадок” творить простір для змагання різних колективних пам’ятей про Другу світову війну, а відповідно й про українську ідентичність.

Багато як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників не втомлюються пророкувати дезінтеграцію України, відмовляючи країні й українцям у спільній національній

¹ Рібер А. Громадянські війни в Радянському Союзі [Електронний ресурс] / А. Рібер. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/369-alfred-riber-hromadianski-viiny-v-radianskomu-soiuzi>

² Гриневич В. Війна за війну / В. Гриневич // Критика. – 2012 (XVI). – Ч. 6(176). – С. 19.

ідентичності. Британський дослідник Р. Фіннін вважає, що настав час переосмислити концепт “національної ідентичності”, особливо коли йдеться про такі “внутрішньо розмаїті країни”, як Україна, адже “гетерогенність і змагальність не обов’язково є ознаками слабкості, так само як гомогенність і консенсус не завжди свідчать про силу”³.

В умовах інструменталізації історичного знання, яке все більше стає аргументом у внутрішньополітичній боротьбі та зовнішній політиці, правляча еліта через звернення до історичної традиції державності та національної ідеї, т. зв. “духовним скрепам”, набуває політичної ідентичності. А саме продукування історичної пам’яті перетворюється на сферу нематеріального виробництва, де, за влучним визначенням російського культуролога І. Калініна, “історична політика реалізується через таку «економіку знання», в якій продукт суспільної діяльності ... є не кристалізоване знання, а кристалізований ресурс – капіталізоване в інтересах правлячої еліти історичне минуле”⁴. Тобто І. Калінін говорить про свідоме формування зусиллями держави суспільного історичного знання та контроль за його функціонуванням і виробництвом, тоді як спроби його несанкціонованого використання наражаються на звинувачення у фальсифікаціях. Справедливість загальних положень цього спостереження підтверджує приклад Росії, в Україні він ж має певну специфіку, яка перш за все зумовлена тривалим бездержавним статусом, що залишив у спадок сучасній Україні потужні регіональні ідентичності, спричинені імперськими культурними впливами. Поліваріантність вибору потенційно збільшує конфліктогенність, тим не менше українські політичні еліти поки віддають перевагу маневруванню та послуговуванню наявними історичними моделями пам’яті замість того, щоби вдатися до конструювання нової, яка би ґрунтувалася на спільних для всіх українських громадян цінностях і сприяла консолідації української політичної нації. Досліджуючи процес еволюції історичної пам’яті в Україні, Я. Грицак вважає, що його можна описати “з допомогою трьох «А» – амнезія, амбівалентність, активізація ... хоча й не лише в такому порядку”⁵. Відсутність лінійності у процесі становлення української історичної пам’яті творить суперечності, які Я. Грицак представив у вигляді чотирьох пар дихотомій: 1) високий рівень амнезії vs висока швидкість її подолання; 2) високий рівень амбівалентності vs взаємнесумісність наративів; 3) зони консенсусу щодо минулого vs глибоке поділення пам’ятей; 4) відносно легкі маніпуляції з пам’яттю vs відносно високий рівень суспільного опору таким маніпуляціям⁶.

Яскраве унаочнення цього – постійні дискусії довкола історії українського національно-визвольного руху. Державна політика пам’яті щодо проблеми ОУН–УПА варіювалася від обережних кроків Л. Кучми, за часів котрого була створена Урядова комісія з вивчення діяльності ОУН і УПА, до формування двох радикальних її варіантів. Перший відображений в політиці історичної реабілітації В. Ющенка, яка позначилася намаганням примирити ветеранів УПА та Великої Вітчизняної

³ Фіннін Р. Українці: сподіванно-несподіванна нація [Електронний ресурс] / Р. Фіннін – Режим доступу: <http://krytyka.com/ua/articles/ukrayintsi-spodivano-nespodivana-natsiya>

⁴ Калінін І. Прошлое как ограниченный ресурс: историческая политика и экономика ренты // [Електронний ресурс] / І. Калінін. – Режим доступу: <http://polit.ru/article/2013/05/11/past/>

⁵ Грицак Я. Історія і пам’ять: амнезія, амбівалентність, активізація / Я. Грицак // Україна. процеси націєтворення / [упоряд. Андреас Каппелер; пер. з нім.]. – Київ: К.І.С., 2011. – С. 367.

⁶ Там само. – С. 380.

війни, наданням звань Героїв України Р. Шухевичу та С. Бандері⁷. Друга – ревізією напрацювань попередників за часів президенства В. Януковича, електорат якого в більшості послуговується рудиментами радянського історичного нарративу⁸. Влучне означення останньої тенденції – визначення “вперед у минуле”, що належить В. Гриневичу, який відмічає посилення процесів реанімації “старої героїзованої радянської спадщини на тлі розмивання української ідентичності російською”⁹.

На сьогодні науковці констатують існування щонайменше чотирьох взаємозаперечуваних нарративів історії Другої світової війни в Україні: 1) російського, що опирається на міф Великої Вітчизняної війни та боротьбу радянських партизан із нацистськими окупантами і колабораціоністами; 2) польського, з акцентом на боротьбі Армії Крайової проти іноземних окупантів та УПА; 3) західноукраїнського, що героїзує боротьбу УПА та ОУН проти Радянської армії; 4) єврейського, який концентрується на влаштованому нацистами та їхніми слов’янськими поплічниками Голокості¹⁰. Як зазначає німецька дослідниця Т. Пентер, “досвід війни та німецької окупації був для населення регіонів України дуже різний”, тому й вказані нарративи створюють враження, що йдеться про абсолютно різні події¹¹.

Отже, відсутність спільного для українців досвіду Другої світової війни все ще залишається потужним чинником поляризації як академічної спільноти, так і українського суспільства в цілому. Така ситуація зумовлена, по-перше, постколоніальним станом українського суспільства, яке почасти все ще не звільнилося від старих імперських ідентичностей; по-друге, впливом Другої світової війни на формування сучасного світопорядку¹².

Конфлікт довкола проблеми ОУН–УПА відбувається на рівні колективної пам’яті й обумовлюється її структурою, яка має дві складові: масову персональну пам’ять, що формується зі спогадів окремих індивідумів про події, в яких вони брали участь, та “національну пам’ять”, котра становить організаційний принцип, за допомогою якого

⁷ Гольчевські Ф. Суперечлива традиція: ОУН/УПА та націєтворення / Ф. Гольчевські // Україна: процеси націєтворення / [упоряд. Андреас Каппелер; пер. з нім.]. – Київ: К.І.С., 2011. – С. 307. 19 листопада 2009 р. тодішній президент України Віктор Ющенко видав указ “Про додаткові заходи щодо визнання українського визвольного руху ХХ століття”, в якому він із метою “відновлення національної пам’яті та історичної справедливості, [а також] сприяння процесу національного примирення і взаємопорозуміння” визначив заходи щодо визнання діяльності українських організацій, які боролися за незалежність. 12 жовтня 2009 р. посмертно присвоєно звання Героя України командирові батальйону “Нахтігаль” і провіднику УПА Романові Шухевичу, 20 січня 2010 р. Віктор Ющенко доповнив цей указ ще одним – “Про присвоєння Степану Бандері звання Герой України”.

⁸ Кулик В. Націоналістичне проти радянського: історична пам’ять у незалежній Україні [Електронний ресурс] / В. Кулик. – Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/379-volodymyr-kulyk-natsionalistychno-proty-radianskoho-istorychna-pamiat-u-nezalezhnii-ukraini>

⁹ Гриневич В. Війна за війну ... – С. 21.

¹⁰ Kappeler A. From an Ethnonational to a Multiethnic to a Transnational Ukrainian History / A. Kappeler // A Laboratory of Transnational History: Ukraine and recent Ukrainian Historiography / [edited by Georgiy Kasianov and Philipp Ther]. – Budapest; New York, 2009. – P. 55.

¹¹ Пентер Т. Українці та “Велика вітчизняна війна” / Т. Пентер // Україна: процеси націєтворення / [упоряд. А. Каппелер; пер. з нім.]. – Київ: К.І.С., 2011. – С. 323.

¹² Гриневич В. Війна за війну ... – С. 19.

конструюють національну історію¹³. Отже, цей конфлікт – це насамперед конфлікт колективної пам'яті, де одна частина громадян, як на рівні “масової персональної пам'яті”, так і на рівні модифікованої комуністичним режимом “національної пам'яті”, не сприймає націоналістичний рух, тоді як інша його підтримує.

За відсутності одностайної підтримки всередині країни та враховуючи тиск із боку сусідніх держав, насамперед Польщі й Росії, спроби реабілітації ОУН і УПА на державному рівні стають для будь-якої української влади справою складною, а подеколи, й небажаною. Інструменталізації історичної пам'яті про ОУН і УПА для вирішення тактичних політичних завдань та мобілізації електорату, за відсутності стратегічної лінії, призводять до постійних коливань – від спроб реабілітації до засудження у кращих традиціях радянської історіографії, завдаючи неабиякої шкоди іміджу Україні й дозволяючи іноземним агентам впливу, що мають доступ до українського інформаційного простору, маніпулювати історичними фактами.

Як слушно зазначає німецький історик Ф. Гольчевські, “питання про місце ОУН/УПА в українській історії аж ніяк не є лише історичною проблемою... Подобаються комусь ці організації чи ні – вони зробили внесок у сприйняття українцями себе як нації, і цього не можна оминати в історичному наративі”¹⁴, а отже, відповідно, в сучасному публічному та політичному дискурсах. Колективна пам'ять, національний міф та символи формують поле української національної ідентичності. Тому український націоналістичний рух має посісти своє місце в кожній з цих структур. Затягування цього процесу, як і маніпулювання подіями минулого, негативно позначається на становленні української політичної нації та позиціонуванні країни у світі.

На сьогодні західноукраїнський наратив героїзованої боротьби ОУН та УПА, на рівні з націоналістичними рухами колишніх балтійських республік Радянського Союзу, становить епіцентр “війн пам'яті” в Центральній-Східній Європі. І тема Голокосту посідає в цьому протистоянні особливе місце. Відразу зазначимо, в українській перспективі вона має два виміри: перший стосується участі українського цивільного населення в “остаточному вирішенні” єврейського питання, другий – зосереджується на ролі українського націоналістичного руху в цьому процесі. Головне тут питання міри відповідальності українського національно-визвольного руху в організації та підбурюванні місцевого населення до єврейських погромів, власне як й участі української допоміжної поліції, що перебувала під впливом націоналістів, у вбивствах євреїв. При цьому дослідники Голокосту відзначають певну диспропорцію щодо висвітлення діяльності націоналістичного руху. Дж.-П. Хімка виокремлює привалювання двох регіональних перспектив: західноукраїнської та київської трагедії Бабиного Яру. Решта дослідників розподілилися так: М. Тяглий (Крим), Ю. М. Ляховський (Харків), М. Гон (Рівненська обл.) і Ф. Винокурова (Вінницька обл.)¹⁵. Варто зазначити, що останнім часом з'являються науково-публіцистичні та документальні розвідки, які висвітлюють роль націоналістів

¹³ Snyder T. Memory of sovereignty and sovereignty over memory: Poland, Lithuania and Ukraine, 1939–1999 / T. Snyder // Memory and power in post-war Europe / [edited by Jan-Werner Moller]. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – P. 39.

¹⁴ Гольчевські Ф. Вказ. праця. – С. 307–308.

¹⁵ Хімка Іван-Павло. Рецепт Голокосту в посткомуністичній Україні [Електронний ресурс] / І.-П. Хімка. – Режим доступу: <http://www.uamoderna.com/md/223-223>

у центральних та східних регіонах¹⁶. Але попри це в сучасному суспільному й історичному дискурсах націоналістичний рух має чітке регіональне прив’язання до Галичини, що вигідно для певних політичних груп, дозволяючи творити негативний “образ іншого” в середині Української держави.

Статус УПА як армії без держави та праворадикальна ідеологія ОУН робить їх мішенню для аполетів перш за все російського нарративу Другої світової війни, тоді як Голокост стає зняряддям дискредитації українського національно-визвольного руху.

Протистояння по лінії ОУН–УПА – Голокост, власне як й інструменталізація цього протистояння для формування негативного образу України та українців, сягає діаспорного періоду досліджень історії українського національно-визвольного руху.

На початку 90-х років ХХ ст. колапс радянської системи спровокував ідеологічний та теоретико-методологічний вакуум у вітчизняній гуманітаристиці. Українська історіографія рясніла “білими плямами”, цілі історичні періоди потребували перегляду. Все це змусило українських істориків вивчати напрацювання невеликої групи діаспорних істориків США та Канади, де протягом радянського періоду розвивався альтернативний радянському український національний нарратив. Відбулося відродження національної історіографії в її народницькому варіанті, а частина діаспорних досліджень, особливо тих, що стосуються періоду радянської історії, перекочувала у вітчизняний нарратив, почасти будучи некритично засвоєними¹⁷.

Основні проблеми, які вплинули на розвиток досліджень історії ОУН і УПА в Північній Америці, сформувалися по осі протистояння як у середині самої української спільноти, так і в міжетнічних суперечностях, де головним опонентом українців виступала єврейська діаспора Північної Америки. У середовищі української спільноти, незважаючи на спільне галицьке походження, не було порозуміння між старими іммігрантами та новоприбулою повоєнною еміграцією (“третьою хвилею”). Причина крилася у світоглядній прірві. Адже стара імміграція сповідувала ліві погляди, тоді як новоприбулі – праві. Це часто призводило до взаємних звинувачень у комунізмі та фашизмі відповідно. Нащадки старих емігрантів (“першої і другої хвилі”), як правило, асимілювалися в американське суспільство й не брали активної участі в національному житті діаспори. Більшість із них служило в американській та канадській армії і тому не розуміло новоприбулих, які критично ставились до радянської влади в Україні¹⁸.

На рубежі 70–80-х років ХХ ст. у США та Канаді на державному рівні розпочато кампанію щодо ревізії минулого переміщених осіб на предмет їх причетності до скоєння воєнних злочинів, зокрема участі в Голокості. Враховуючи особливості репатріаційних процесів у післявоєнній Європі, під вогонь звинувачень потрапили перш за все українці, литовці, латиші, естонці, яким вдалося уникнути примусового повернення до СРСР, посилаючись на той факт, що до 1939 р. вони не були громадянами Радянського Союзу.

¹⁶ Радченко Ю. Наступ на Схід по-оунівські та Голокост [Електронний ресурс] / Ю. Радченко. – Режим доступу: <http://www.uamoderna.com/blog/222-222>

¹⁷ Грицак Я. Украинская историография 1991–2001. Десятилетие перемен / Я. Грицак // *Ab imperio*. – 2003. – № 2. – С. 427–428.

¹⁸ Himka J.-P. A Central European Diaspora under the Shadow of WW II: The Galician Ukrainians in North America / J.-P. Himka // *Austrian history yearbook*. – 2006. – № 37. –Р. 21.

Тиск на колишніх переміщених осіб мав на меті викликати в них захисну реакцію, що змусила б “емігрантські кола почати захищати справжніх воєнних злочинців, і тим самим дискредитувати себе в очах американського й канадського суспільства”¹⁹. Співпраця Комітету державної безпеки (КДБ) із підрозділом спеціальних розслідувань, який займався справами переміщених осіб у США, давала підстави говорити про свідому провокацію з боку радянської спецслужби, занепокоїеної зближенням української й єврейської спільнот Північної Америки, що спостерігалось протягом 60-х – початку 70-х років й могло мати негативні наслідки для СРСР²⁰.

Спричинена цими подіями суспільна дискусія набула яскравого правового і морального забарвлення, а історичні аргументи стали визначальними. Саме тоді в середовищі української діаспори сформовано мартирологічний наратив (narrative of victimization), в контексті якого українці поставали жертвами злочинів численних окупантів, головним серед яких була більшовицька Росія. Канадський історик українського походження Дж.-П. Хімка вважав, що по суті ця концепція була прямим запозиченням єврейської моделі історії й фактично складала конкуренцію єврейському наративу Другої світової війни. На його думку: “Український наратив зображав комунізм таким же поганим, якщо не гіршим, як і нацизм, й посилався на такі ж трагедії, як і Голокост [Голодомор 1932–1933 рр. – *Я. П.*], та проголошував як мінімум на один мільйон жертв більше, ніж у євреїв”²¹. Хоч ця ідея не мала успіху серед неукраїнського загалу, вона глибоко укорінилася в середовищі самої української діаспори. Лише незначна кількість українських діаспорних дослідників залишилася осторонь цього наративу, займаючи більш помірковані позиції (І. Лисяк-Рудницький, М. Царинник, С. Сенік)²². Все це негативно позначилося на взаємовідносинах української та єврейської громад США та Канади.

Тим не менше, ідея засудження злочинів обох тоталітарних режимів, що виникла в діаспорних середовищах колишніх переміщених осіб за вказаних обставин, втілилася у Празькій декларації про європейську свідомість та комунізм (Prague Declaration on European Conscience and Communism), що підписали 3 липня 2008 р. з ініціативи чеського уряду відомі європейські політики, історики і дисиденти, зокрема Вацлав Гавел та Йоахім Гаук. Декларація стала підсумком роботи міжнародної конференції “Європейська свідомість та комунізм”, яка проходила у Празі за підтримки заступника міністра з європейських питань Чеської Республіки та комітету Сенату з освіти, науки, культури, прав людини та петицій Чеської Республіки.

Автори декларації закликали європейську спільноту до визнання обох – нацистського і комуністичного – тоталітарних режимів найбільшим лихом ХХ ст. і, серед іншого, запропонували: визнати комуністичні злочини, нарівні з нацистськими, злочинами проти людяності та виробити єдиний принцип ставлення щодо жертв обох тоталітарних режимів; зробити 23 серпня – день підписання Пакту Молотова–Ріббентропа – загальноєвропейським днем пам’яті жертв обох

¹⁹ *Kupchinsky R. Nazi War Criminals: the role of Soviet disinformation / R. Kupchinsky // Ukraine during World War II: History and his Aftermath. A Symposium. / [edited by Y. Boshyk]. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, 1986. – P. 143.*

²⁰ Там само. – P. 140–144.

²¹ *Himka J.-P. A Central European Diaspora ... – P. 30.*

²² *Himka J.-P. War Criminality: A Blank Spot in the Collective Memory of the Ukrainian Diaspora / J.-P. Himka // Space of identity. – 2005. – Vol. 5. – N 1. – P. 15.*

тоталітарних режимів; додати до європейських підручників з історії матеріал про злочини комунізму з метою застереження молодого покоління²³.

Подібні пропозиції неоднозначно сприйняв європейський науковий загал, бо вони суперечать основам західноєвропейської концепції ідентичності, що ґрунтувалася на Голокості та культурі покути. По-перше, жертвами комуністичного режиму стали народи Центрально-Східної Європи, чії національно-визвольні рухи та цивільне населення так чи так було причетне до Голокосту. По-друге, популярність лівих ідей серед західних науковців, де “«хвороба лівизни» ... не просто не вважається чимось ганебним, а, скоріше навпаки, сприймається як свідчення моральності і освіченості її носія”²⁴, сприяє настороженому ставленню до новостворених героїчних національних наративів Центрально-Східної Європи.

Епоха Постмодерну залишила “образ героя” в минулому, натомість на перший план вийшла проблема “відповідальності за минуле” й “образ жертви”, що сприяло універсалізації пам’яті про Голокост. Для західних демократичних суспільств, як зауважує Т. Журженко, героїчний наратив не має утилітарної цінності, бо ці суспільства не потребують масової мобілізації або ж тотального ідеологічного контролю, тоді як новостворені героїчні наративи в пострадянських країнах, зокрема й західноукраїнський наратив ОУН та УПА, неминуче партикулярні і вступають у протистояння з конкуруючими етнічними та соціальними групами. Власну колективну пам’ять про Другу світову війну мають і національні меншини, які не можуть автоматично сприйняти нових героїв титульних націй. Певну роль відіграють і регіональні відмінності культури вшанування пам’яті²⁵. Реалізація модерного національного проекту в пострадянських республіках відбувається в період, коли у світі домінують глобальні інтеграційні тенденції. Спроби пострадянських країн знайти баланс між героїчною і жертвовною складовою національних наративів та вписати їх у західноєвропейський історичний контекст породжують певні непорозуміння, особливо в тій частині, де головним злочинцем виступає комуністичний режим.

На думку А. Портнова, головна причина відсутності серед західних істориків розуміння прагнень східноєвропейських колег засудити злочини комунізму полягає в тому, що “для західної частини європейського континенту марксизм – частина загального просвітницького і гуманістичного спадку, а не ідеологія, що породжує політичних монстрів”²⁶. Досвід комуністичного режиму, на відміну від досвіду нацизму, залишається для загалу західних істориків все ж чужим.

Щобільше, в західному науковому світі прихильність до правого політичного спектру може навіть спричинити сумніви щодо наукової валідності праць її носія. Прикладом може послужити нещодавній скандал довкола турне провідними університетами Північної Америки директора Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів “Тюрма на Лонцького” Р. Забілого з нейтральною доповіддю:

²³ Празька декларація про європейське сумління та комунізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.praguedeclaration.eu/>

²⁴ Портнов А. Этюд о “левой” утопии, или Сомнению подлежит [Електронний ресурс] / А. Портнов. – Режим доступу: <http://urokiistorii.ru/blogs/andrei-portnov/51716>

²⁵ Zhyrzhenko T. Heroes into victims: The Second World War in post-Soviet memory politics [Електронний ресурс] / Т. Zhyrzhenko. – Режим доступу: <http://www.eurozine.com/articles/2012-10-31-zhyrzhenko-en.html>

²⁶ Портнов А. Вказ. праця.

“Сучасний стан архівів, музеїв і академічної свободи в Україні”. Турне зорганізувало декілька українських діаспорних організацій: Конференція українських державницьких організацій Канади (КУДОК) – Ліга українців Канади (ЛУК), Ліга українок Канади (ЛУ-окК), Спілка української молоді в Канаді (СУМ), Товариство колишніх вояків УПА, видавництво “Томін України”. Захід відбувався під патронатом Конгресу українців Канади (КУК) і за підтримки Фонду Семена й Ольги Біди при фундації “Будучність”. У рамках турне також відбулася зустріч Р. Забілого з членами парламенту та прем’єр-міністром Канади С. Гарпером²⁷. Постать доповідача, як і високий міжнародний формат заходу, спричинив обурення серед дослідників історії Центрально-Східної Європи, зокрема й Голокосту. Ініційоване професором Лундського університету (Швеція) П. Рудлінгом звернення до університетів Канади та США з вимогою не дозволити з високих академічних трибун пропагувати свої ідеї людям із “сумнівними академічними здобутками та націоналістичними поглядами” підтримало чимало визначних дослідників історії Центральної і Східної Європи (серед них: редколегія журналу “Ab imperio”, Тарік Сіріл Амар, Дж. Бурдс, Дж.-П. Хімка, О. Бартов та ін.). Подія була схарактеризована не як наукова, а як політична акція, що має на меті прославити український націоналізм²⁸.

У відповідь представники українських громадських організацій Канади звернулися з відкритим листом до ректора Лундського університету з проханням нагадати проф. П. Рудлінгу про свободу слова й неприйнятність дискримінації іншого погляду в науковому співтоваристві, де єдиним прийнятним способом може бути тільки наукова дискусія²⁹. Активну підтримку і висвітлення скандалу довкола цієї проблеми можна знайти на сайті групи “Defending History”, який власне і був організований для протидії ініціативам Празької декларації³⁰.

Процес націоналізації пам’яті про Другу світову війну, розпочатий після розпаду СРСР, призвів до формування різного бачення колись спільної радянської історії Великої Вітчизняної війни. Для Росії “символічний капітал «перемоги над нацизмом» став не тільки головним аргументом в історичних дискусіях про СРСР як «імперію зла», але й озброїв її у протистоянні з прозахідними політичними елітами колишніх радянських республік, де пам’ять про війну зазнала деколонізації”³¹. Офіційна радянська історична наука жорстко засуджувала співпрацю з нацистами під час Другої світової війни, проте уникала згадки про Голокост. Радянські ідеологи

²⁷ Руслан Забілий завершив турне Північною Америкою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cdvr.org.ua/content/руслан-забілий-завершив-турне-північною-америкою>

²⁸ Rudling P. Ukrainian Ultranationalist Sponsor Lecture Tour across North American Universities [Електронний ресурс] / P. Rudling. – Режим доступу: <http://www.searchlightmagazine.com/news/international-news/ukrainian-ultranationalists-sponsor-lecture-tour-across-north-american-universities>; Open Letter in Support of Per Anders Rudling [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://defendinghistory.com/open-letter-in-support-of-per-anders-rudling/44285>

²⁹ Ukrainian Nationalist Group in Canada complain to the Vice-Chancellor of Lund University in Sweden [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://defendinghistory.com/ukrainian-nationalist-groups-in-canada-complain-to-the-vice-chancellor-of-lund-university-in-sweden/43748>

³⁰ Mission Statement [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://defendinghistory.com/mission-statement>

³¹ Журженко Т. “Чужа війна” чи “спільна Перемога”? Націоналізація пам’яті про Другу світову війну на українсько-російському прикордонні / Т. Журженко // Україна Модерна. – 2011. – № 8. – С. 103.

пильно ставилися до спроб етнізації загальнорадянського історичного нарративу Другої світової війни, де постраждалими від дій нацистів виступали лише “мирні радянські громадяни”³². Натомість у сучасному російському історичному та суспільному дискурсах активно експлуатується образ українських націоналістів як основних поплічників нацистів в “остаточному вирішенні” єврейського питання³³. А проблема ОУН–УПА посідає друге місце серед найдражливіших питань української історії, поступаючись лише темі героїв та антигероїв нового українського нарративу, де, до речі, одне з чільних місць займають постаті С. Бандери та Р. Шухевича³⁴.

Серед західних дослідників поза діаспорним середовищем домінує досить критичне ставлення до діяльності українського націоналістичного руху. Шведський дослідник П. Рудлінг наголошує на антисемітській ідеології обох фракцій ОУН. Крім того, він вважає, що УПА не просто знала про Голокост, а “навіть схвалювала спосіб вирішення єврейської проблеми в Україні”³⁵.

Один із найбільш послідовних критиків героїзованої історії ОУН і УПА Дж.-П. Хімка, типологізуючи діаспорний нарратив, виокремлює три основні тенденції: 1) представники мейнстріму, які контролюють друковані медіа та керують великими організаціями, заперечують масову причетність українців до Голокосту; 2) екстремісти, які, як правило, досить активні в інтернеті, заперечують або применшують Голокост; 3) ліберальна меншість, що складається з інтелектуалів середнього віку, народжених на Заході, а також молодших людей, народжених в Україні, які здобули післядипломну світу на Заході. Останні перебувають на маргінесі наукового життя української діаспори, бо вступають у конфлікт із домінантною в діаспорному середовищі політичною і культурною силою в особі ОУН, а тому позбавлені можливості друкуватися в діаспорних медіа³⁶.

Отже, поступово як на пострадянському просторі, так і в зарубіжному дискурсі “війни пам’яті” довкола українського націоналістичного руху все більше переміщуються в напрямі протистояння по лінії ОУН–УПА – Голокост. Щоправда, вони поки не виходять поза межі академічних дискусій³⁷. Дж.-П. Хімка вважає, що дискусія довкола Голокосту в Україні має багато спільного з її відповідником у Польщі, хоча, звісно, поступається останній щодо частоти й гостроти постановки питання. Він означає її як полярну опозицію – “традиціоналізм vs оновлення / анти-традиціоналізм”, що характерна не тільки для історіографії Голокосту в Україні,

³² Podolsky A. Collaboration in Ukraine during the Holocaust: aspects of historiography and research / A. Podolsky // Holocaust in Ukraine: Source and Perspectives. Conference Presentations / Center for Advanced Holocaust Studies United States Holocaust Memorial Museum, 2013. – P. 192.

³³ Дюков А. Второстепенный враг: ОУН, УПА и решение “еврейского вопроса” / А. Дюков. – Москва: REGNUM, 2008. – 152 с.; Фішбейн М. Єврейська карта в російських спецопераціях проти України (Доповідь на XXVI Конференції з української проблематики Іллінойський університет, Урбана-Шампейн, США. 24–27 червня 2009 р.) [Електронний ресурс] / М. Фішбейн. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1774059.html>

³⁴ Касьянов Г. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації / Г. Касьянов, В. Смолій, О. Толочко. – Київ: Інститут історії України, 2013. – С. 92.

³⁵ Rudling P. Theory and Practice: Historical representation of the war time accounts of the activities of the OUN-UPA / P. Rudling // East European Jewish Affairs. – 2006. – Vol. 36. – N. 2. – P. 167–168.

³⁶ Хімка Іван-Павло. Рецепт Голокосту в посткомуністичній Україні ...

³⁷ Podolsky A. Collaboration in Ukraine during the Holocaust... – P. 194.

але й для всієї сучасної української історіографії. Прихильники першої орієнтовані на етнічний український загал, тоді як послідовники другої інтегровані в західно-європейський дискурс. При цьому останні кваліфікованіші (знання мов, досвід праці в закордонних університетах), ніж перші (не знають європейських мов, мають приблизне уявлення про західну науку)³⁸. Звісно, таке трактування – це спрощення. Але, в принципі, будь-яка типологізація – це спрощення. Водночас вона унаочнює типову для західних інтелектуалів зверхність щодо традиційних суспільств, де традиційне мислиться в категоріях патріархальності, натомість оновлене, або анти-традиційне синонімічне модерному, тобто цивілізованому. Тут відчувається вплив колоніальних підходів, де все прогресивне і передове апіорі – західне. Наскільки запропонований Дж.-П. Хімкою поділ правильний? Якщо український науковець іде у фарватері традиційної історіографії, то чи може це автоматично означати, що він далекий від розуміння західної історичної науки і не володіє європейськими мовами або ж це його свідомий вибір і громадянська позиція? Питання залишається відкритим. Проте, на нашу думку, будь-яка національна історіографія містить опозицію традиційне–антитрадиційне, адже саме така дихотомія створює діалектичну єдність, необхідну для поступу історичної науки.

На відміну від Польщі, де після гучної суспільної дискусії довкола книги Я. Гроса “Сусіди” питання відповідальності поляків за військові злочини, зокрема і вбивства євреїв, вже давно стали частиною інтелектуального життя, в Україні “схожі теми зринають і майже відразу зникають”³⁹. Переклад книги О. Бартова “Стерті”, присвячений зникненню пам’яток єврейської матеріальної культури в Галичині, та спроби деконструкції Дж.-П. Хімкою українського мартирологічного наративу з його наголосом на причинно-наслідковому зв’язку Голодомор–Голокост, власне як і його цикл викривальних статей щодо причетності ОУН до погромів у Львові в липні 1941 р., так і не стали каталізатором широкої дискусії.

Причини несприйняття запропонованих авторами підходів криється, на нашу думку, в ментальних відмінностях. Адже більшість вітчизняного наукового загалу сприймає таке прочитання нашої історії, як спробу “колонізації дискурсу” – накидання українцям власного бачення історії особами, які не є виразниками національних інтересів⁴⁰. Книга О. Бартова унаочнює сучасний стан українсько-єврейського діалогу, для якого, як слушно зауважує український інтелектуал І. Дзюба, питаманне особливо негативне ставлення до України саме серед американських євреїв, “які ніколи в Україні не бували й нічого про неї не знають”, тоді як євреї, які емігрували з України в Ізраїль, більш об’єктивні й спокійні щодо оцінки України та українців, власне, як українська єврейська громада⁴¹. Така ситуація – відлуння українсько-єврейського

³⁸ Хімка Іван-Павло. Рецепт Голокосту в посткомуністичній Україні...

³⁹ Вушко І. Золоті жнива: дебати довкола нової книжки Яна Томаша Гроса в Польщі / І. Вушко // Україна Модерна. – 2012. – № 19. – С. 224.

⁴⁰ Томпсон Е. Історія Центральної Європи як постколоніальна нарація / Е. Томпсон // Україна Модерна. – 2010. – № 16. – С. 227–230.

⁴¹ Іван Дзюба про українсько-єврейські взаємини у розмові з Ізабеллою Хруслінською та Петром Тимою. (За виданням: *Хруслінська І. Діалоги порозуміння. Українсько-єврейські відносини / І. Хруслінська, П. Тима.* – Київ: Дух і Літера, 2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/128-ivan-dzyuba-pro-ukrayinsko-yevreyski-vzayemyny-u-rozmovi-iz-izabelloiu-khruslinskoiu-ta-petrom-tymoi>

протистояння в Північній Америці у 80-х роках ХХ ст., коли переміщені особи з територій, анексованих СРСР у 1939 р., стали об’єктом розслідування щодо колабораціонізму з нацистами. Загалом спроба підійти до українських реалій з позицій західних стандартів без врахування відмінності історичного і суспільно-політичного контекстів неспроможна привнести конструктивної складової в дискусію.

На тлі політики пам’яті адміністрації президента В. Януковича та все агресивнішої інформаційної політики Кремля спроби Дж.-П. Хімки вдатися до деконструкції українських націєтворчих міфів виглядають, як спланована провокація. А применшення значення сталінської репресивної політики проти українського народу тільки укріплює широкий загал у цій думці⁴².

Варто відзначити й неготовність української громадськості до всебічного українсько-єврейського діалогу. Як зазначає київський дослідник історії Голокосту В. Нахманович, “перспективи українсько-єврейського порозуміння залежать від перспектив зміни моделей історичної пам’яті в одного чи обох народів. Такі зміни можуть бути наслідком лише загальної зміни світогляду, тобто бачення цілей і перспектив історичного руху”⁴³.

Сьогодні на пострадянському просторі ми маємо дві домінуючі тенденції щодо пам’яті про Другу світову війну. Перша – вкорінена в російській культурі пам’ять про Велику вітчизняну війну, яка ставить наголос на радянському патріотизмі й замовчує злочини сталінізму, що на політичному рівні однозначно розцінюється, як спроба реабілітації певних форм радянського тоталітаризму. Друга, домінуюча у країнах Балтії та Західній Україні, робить наголос на боротьбі локальних визвольних рухів проти Сталіна і вимагає однакової оцінки злочинів нацизму і сталінізму. На думку української дослідниці Голокосту В. Сукової, в перспективі такий підхід має призвести до “виправдання нацистських колаборантів як «національних визволителів»”. Науковець вважає, що ці тенденції однаково небезпечні як для пострадянських суспільств, так і для академічних досліджень, бо “служать творенню модерної політичної міфології замість того, аби творити незалежні історичні та філософські дослідження, і мають виразно антидемократичний характер”⁴⁴.

Проте ревізійні тенденції в дусі Празької декларації, проти яких спрямовані зусилля багатьох насамперед єврейських та ізраїльських дослідників, продиктовані не лише бажанням представників чорноморсько-балтійського регіону (України, Литви, Латвії, Естонії) вписати в історичний наратив Центрально-Східної Європи свої рухи, але й об’єктивним накопиченням нових знань про історію Голокосту на Сході Європи, що стало можливим завдяки відкриттю доступу до радянських архівів після розпаду СРСР.

⁴² Хімка І. Втручання: підважуючи міти української історії ХХ століття / І. Хімка // Критика. – 2012 (XVI) – Ч. 6(176). – С. 13; Сербин Р. Боротьба Івана Хімки з “українськими мітами”: хибні методи / Р. Сербин // Там само. – С. 15–18; Гриневич В. Вказ. праця. – С. 19–23.

⁴³ Нахманович В. Українсько-єврейське порозуміння вимагає світоглядних змін. [Електронний ресурс] / В. Нахманович. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/zabuti-zertvy-viyuny/866-vitalii-nakhmanovych-ukrainsko-ievreiske-porozuminnia-potrebuie-svitohliadnykh-zmin>

⁴⁴ Sukovata V. Teaching Holocaust and Genocide Studies in Modern Ukraine: problems and perspective / V. Sukovata // Holocaust in Ukraine: New Sources and Perspectives. Conference Presentation. – United States Holocaust Memorial Museum. Center for Advanced Holocaust Studies, 2013 – P. 203.

Власне цю думку підтримує й Дж.-П. Хімка, який вказує, що усталена в дослідженнях Голокосту практика “систематизувати знання за допомогою таких категорій, як жертва, злочинець/учасник злочину та очевидець, а також колаборація, порятунок і спротив” – абсолютно не придатна в умовах Східної Європи. Адже вчорашній радянський військовополонений, який під тиском нелюдських умов утримання та страхом смерті, зголошуючись на службу охоронцем концтабору або табору смерті, сьогодні ставав злочинцем⁴⁵.

До перегляду методологічних основ концепції Голокосту вдаються й окремі західні дослідники, які доволі критично ставляться до домінантної на сьогодні в західній історіографії культури історичної пам’яті. Американський історик Т. Снайдер, характеризуючи сучасний стан історичної науки, зазначає: “...наш час – це епоха пам’яті, а не історії. ...культура пам’яті витісняє важливість історії, з’являється небезпека того, що історики постануть перед фактом, коли будуть змушені давати ті пояснення, котрі легше за все донести до людей”⁴⁶.

У випадку Голокосту така ситуація створює небезпеку того, що Т. Снайдер означив як “коммеморативна казуальність” – причинно-наслідковий зв’язок на основі пам’яті, коли те, що найчастіше пригадується, стає тим, що в синтетичному дослідженні найбільш зручно представити як причину.

Аналізуючи антисемітські суспільні настрої міжвоєнної доби, Т. Снайдер робить висновок, що їх не можна вважати головною причиною Голокосту, бо протягом півтисячолітнього проживання євреїв у цьому регіоні наявність анти-єврейських настроїв так і не спричинила катастрофи подібного масштабу, тоді як “за один тиждень у 1941 або 1942 році у Східній Європі загинуло більше євреїв, ніж під час всіх історичних погромів, разом узятих”⁴⁷.

Власне той факт, що антисемітизм, як і суто ідеологічні чинники, не може запропонувати адекватного пояснення причин виникнення Голокосту, підтримують й інші дослідники. Найбільш послідовний прихильник українсько-єврейського порозуміння через визнання фактів співпраці українців із нацистами під час Голокосту Я. Грицак вказує, що частка євреїв, яким вдалося його пережити, значно вища саме у країнах Осі. В Італії, Данії, Фінляндії та Болгарії цей показник становив понад 80 %, у Румунії й Угорщині – понад 40 %. Це стало можливим завдяки високому рівню асиміляції євреїв. Натомість український історик відзначає велику цивілізаційну прірву між західно- і східноєвропейським єврейством, де останнє було чужаком не лише для німців, австрійців, угорців та італійців, але навіть для західних, які вважали галицьких євреїв “брудними, бідними і малоосвіченими”⁴⁸.

Щобільше, інтерпретації антисемітизму в рамках концепції Голокосту вказують на зверхність західноєвропейської історіографії щодо східноєвропейських народів, антисемітизм яких представлений як вроджена риса, що, на думку Т. Снайдера, не тільки не відповідає дійсності, але й є типовим прикладом колоніального підходу, який залишає право морального падіння за німецькою цивілізацією,

⁴⁵ Хімка Іван-Павло. Рецепт Голокосту в посткомуністичній Україні...

⁴⁶ Snyder T. Commemorative causality [Електронний ресурс] / T. Snyder. – Режим доступу: <http://www.eurozine.com/articles/2013-06-06-snyder-en.html>

⁴⁷ Snyder T. Commemorative causality ...

⁴⁸ Грицак Я. Незрозумілий Голокост / Я. Грицак // Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Есеї. – Київ: Критика, 2011. – С. 226–227.

натомість повністю відмовляє в цивілізованості східноєвропейським народам. Американський історик пише: “Через залежність від німецьких джерел, необхідних, але недостатніх, історіографія Голокосту підтвердила певну ідею єдиної німецької чи західної цивілізації. Звісно, історики Голокосту використовують німецькі джерела критично (в обох значеннях цього слова), але й сприймають як належне те, що зараз вважається неприйнятним в аналогічних галузях історичних досліджень: істинна сутність завоювання розмивається у хроніках завойовників”⁴⁹.

Теоретичні узагальнення Т. Снайдера підтверджують і польові дослідження. Голландський історик К. Беркгоф, вивчаючи життя під нацистською окупацією в Райхскомісаріаті “Україна”, також підтверджує, що донесення німецької розвідки щодо позитивного сприйняття місцевим населенням розстрілів євреїв спростовують місцеві джерела⁵⁰.

Висловлені Т. Снайдером ідеї не є абсолютно новими ані для північноамериканського історичного дискурсу, ані для українського. Критикою методологічних підстав Голокосту займався професор Колумбійського університету І. Деак, а української історик Я. Грицак виступив ретранслятором його ідей в Україні. І. Деак вважав: “Голокост є не лише однією з найбільших загадок історії, він є ще однією з найбільш ідеологічно заангажованих загадок історії”. Він критикував як сам термін Голокост, так й альтернативну назву “Шоа”, які походять з єврейської релігійної традиції, а отже, мають “богословську амбіцію представити трагедію європейських євреїв як катастрофу космічних масштабів, що сходить на землю з небес”⁵¹. І. Деак також вказував на домінування колоніальних підходів як методологічної основи Голокосту, вважаючи, що наявність великої кількості літератури на цю тему зумовлена “тенденцією західних істориків зосереджуватися на тих, кого вони вважали «нашими», тобто на освічених і цивілізованих західних європейцях”⁵², натомість трагедія східноєвропейського єврейства довгий час залишалася осторонь.

Попри те, що тему східноєвропейського єврейства довгий час ігнорували, як зазначає Т. Снайдер, серед всього східноєвропейського масиву, “якщо і є регіон, де історична увага була сконцентрована на ролі локального антисемітизму, то це Західна Україна. ... Значні (і успішні) зусилля було покладено на те, аби задокументувати роль українських націоналістів в Голокості”. Втім Т. Снайдер вважає, що причетність ОУН до Голокосту має винятково моральне значення і ніяк не доводить практичної потреби німців в українській допомозі для “остаточного вирішення” єврейського питання. Щобільше, американський історик не погоджується з більшістю дослідників, які вважають, що рівень колабораціонізму в Західній Україні був значно вищий, ніж у центрально-східних регіонах України⁵³.

Останнім часом серед західних дослідників Другої світової війни в Центрально-Східній Європі намітилася тенденція уникати “етнізації” злочинців. Так, К. Беркгоф, описуючи Голокост у райхскомісаріаті “Україна”, використовує термін “неєврейське населення” для загального означення та у випадках, де йдеться про

⁴⁹ Snyder T. Commemorative causality ...

⁵⁰ Беркгоф К. Жнива розпачу: життя і смерть в Україні під нацистською владою / К. Беркгоф. – Київ: Критика, 2011. – С. 84–85.

⁵¹ Грицак Я. Незрозумілий Голокост ... – С. 220.

⁵² Там само. – С. 229.

⁵³ Беркгоф К. Вказ. праця. – С. 91; Podolsky A. Collaboration in Ukraine during the Holocaust... – P. 189.

деперсоналізоване місцеве населення, вдаючись до етнічної класифікації тільки тоді, коли на це вказують документи⁵⁴. Німецька дослідниця Т. Пентер зазначає, що стереотипізований образ українців як антисемітів “коригується судовими справами та біографічними оповідями”. Особливо це справедливо для таких поліетнічних регіонів України, як Донбас, що був населений росіянами, нащадками колишніх німецьких колоністів, та іншими нацменшинами⁵⁵.

Підсумовуючи, Т. Снайдер робить невтішний висновок: розпад радянської системи і відкриття доступу до радянських архівів все ж не стали поворотним моментом для історіографії. Історіографія Голокосту “продовжує рухатися до більш широкої тенденції європейської історіографії в напрямі візуальної історії та історії пам’яті. Пережитий досвід Голокосту так і не став предметом дослідження – ним стало тільки його зображення”⁵⁶.

Голокост як домінуючий західноєвропейський геноцидний наратив – досить привабливий для наслідування саме для центрально- та східноєвропейської історіографії. Проте притаманне для Голокосту перенесення акценту на зображення страждань, а не на дослідження самої проблеми, призводить до творення ідеального іконографічного образу жертви, який далекий від об’єктивного.

У цьому контексті очевидні паралелі з геноцидною версією антипольської акції УПА на Волині та у Східній Галичині, що останнім часом почали особливо активно використовувати польські історики з т. зв. “кресових середовищ”⁵⁷. Аналізуючи сучасний польський дискурс Волинської трагедії, польський історик українського походження В. Тима зазначає, що й донині головну причину виникнення кривавого конфлікту більшість дослідників схильні вбачати в ідеології ОУН. Нівелювання німецького і радянського чинників ворожнечі, яка виникла на соціальному підґрунті, рівня військової деморалізації та криміналізації суспільства, а також розгляд українських жертв конфлікту тільки в контексті відплатних акцій, за відсутності чіткої дефініції щодо останніх, спотворюють об’єктивну картину⁵⁸.

Львівський історик Л. Зашкільняк також відмічає наявність подвійних стандартів у польському трактуванні антипольської акції УПА. Зосередження уваги лише на тактичних збройних акціях націоналістів власне як відмова апріорі визначати за українцями право відстоювати свою державну незалежність зі зброєю в руках (за умови, що всі інші методи виявилися безрезультатними), висмикування подій Волинської трагедії із загального контексту українсько-польських відносин міжвоєнної доби, використання евфемізму “відплатна акція” для будь-якої збройної акції Армії Крайової проти українців не залишає простору для наукової дискусії⁵⁹.

⁵⁴ Беркгоф К. Вказ. праця. – С. 69–96.

⁵⁵ Пентер Т. Вказ. праця. – С. 330–331.

⁵⁶ Snyder T. Commemorative causality...

⁵⁷ Портнов А. Волинь 1943. Актуальні польські дискусії. (Доповнена версія дискусії на “Історичній правді”) [Електронний ресурс] / А. Портнов. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/zabuti-zertvy-viyny/772-andrii-portnov-volyn-1943-aktualni-polski-diskusii-dopovnena-versiia-publikatsii-na-istorychnii-pravdi>

⁵⁸ Тима П. Волинська проблема – українсько-польська дилема [Електронний ресурс] / П. Тима. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/zabuti-zertvy-viyny/727-petro-tyma-volynska-problema-ukrainsko-polski-dylemy>

⁵⁹ Зашкільняк Л. Про Волинські міфи і вчених, які про них пишуть / Л. Зашкільняк // Наше слово. – 2013. – 21 липня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.nasze-slowo.pl/pro-volynski-mifi-i-vcnih-yaki-pro-nih/](http://www.nasze-slowo.pl/pro-volynski-mifi-i-vcnih-yaki-pro-nih-pishut/)

Запозичення методологічних основ Голокосту призводить до того, що основну причину українсько-польської ворожнечі виводять із праворадикальної ідеології ОУН, тоді як цілий комплекс об’єктивних причин дослідники залишають поза увагою. Образ польських жертв Волинської трагедії та їхніх захисників – солдатів Армії Крайової – ідеалізований, а сама подія – однобока.

Отже, відсутність спільного для українців досвіду Другої світової війни, непослідовна політика пам’яті та складні процеси деколонізації спільної радянської історії, які позначаються постійною інтервенцією з боку Росії, власне як і не готовність західних істориків до глобальнішого переосмислення досвіду комуністичного минулого країн Центрально-Східної Європи формують сучасний соціокультурний контекст українського історіописання.

Складні дискурсивні реалії української історіографії нашаровуються на більш широкий глобальний процес інтеграції історії Центрально-Східної Європи до західноєвропейського історичного дискурсу, що неминуче призводить до конфронтації з уже усталеними практиками пам’яті та вшанування жертв Другої світової війни, насамперед Голокосту. Особливо це стосується території, яку американський історик Т. Снайдер означив як “криваві землі”⁶⁰.

Подолання фрагментарності українського історичного дискурсу Другої світової війни – одна з необхідних умов українсько-єврейського діалогу, адже проблема Голокосту в українській історії не вичерпується протистоянням по лінії ОУН–УПА vs Голокост. Йдеться про ширший контекст, що виходить поза рамки західноукраїнського регіону: участь цивільного населення України у винищенні євреїв.

Аналіз сучасного українського соціокультурного контексту показує, що спроби подальшої інтеграції української історії Другої світової війни в загальноєвропейський контекст посилюватимуть конфлікт довкола наративу ОУН і УПА, враховуючи його виразно етнічний аспект. Значний публічний та політичний тиск, який даватиме потужний імпульс до міфологізації, впливатиме на історичний дискурс. Проте можливість певної ревізії наративу Голокосту у світлі інтеграції в нього нових джерел все ж реальна. У будь-якому випадку неминучість українсько-єврейської дискусії щодо причетності українських націоналістів до винищення євреїв у роки Другої світової війни – очевидна. У цій ситуації Я. Грицак закликає уникнути двох контрпродуктивних підходів: заперечення причетності своєї нації до винищення євреїв чи перекидання відповідальності на “шумовиння” та ствердження власної праведності⁶¹. Подальша контекстуалізація історії ОУН і УПА стає єдиноможливим виходом для дослідників, які прагнуть протистояти міфологізації українського національно-визвольного руху та творенню його суто негативного образу.

Також українським дослідникам варто бути готовими до того, що перегляд методологічних основ західноєвропейської концепції Голокосту посилить тиск на інші геноцидні концепції, побудовані за його зразком, зокрема й Голодомор. Українське суспільство зможе розпочати обговорення проблеми Голокосту тільки

⁶⁰ “Криваві землі” – землі між центральною Польщею та західною Росією (Україна, Білорусь та Балтійські країни), які стали основною ареною боїв на східному фронті. Див.: Snyder T. Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin. – New York, 2010. – P. 5.

⁶¹ Грицак Я. Незрозумілий Голокост ... – С. 230–231.

після остаточної деколонізації історії Другої світової війни, яка фундаментально змінить бачення причин її виникнення.

Yana Prymachenko. The OUN and the UPA vs the Holocaust: “memory wars” in the present social and cultural context of Ukrainian historical writing

The article analyses present social and cultural context of Ukrainian historiographical process. It is focused on the conflict of memories about World War II as well as on the history of the OUN and the UPA and their role in this war. It outlines the recent trends of European and Post-Soviet memory politics related to World War II.

Key words: memory politics, World War II, the Holocaust, the OUN, the UPA, narrative, identity.

Яна Примаченко. ОУН и УПА vs Холокост: “войны памяти” в современном социокультурном контексте украинского историописания

Проанализирован современный социокультурный контекст украинской историографии. Рассмотрен конфликт памяти о Второй мировой войне и место истории ОУН и УПА в нем. Очерчено последние тенденции европейской и постсоветской политики памяти о Второй мировой войне.

Ключевые слова: политика памяти, Вторая мировая война, Холокост, ОУН, УПА, нарратив, идентичность.